

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.5.44>

ЕКОЛОГО-ПРАВОВА ОБІЗНАНІСТЬ ГРОМАДЯН У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ

Петлюк Ю.С.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та публічного адміністрування,
Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут
ORCID: 0000-0003-4601-3862*

Петлюк Ю.С. Еколого-правова обізнаність громадян у сфері управління відходами.

У статті досліджено проблеми еколого-правової обізнаності громадян як важливого чинника ефективності системи управління відходами в Україні. Метою дослідження є визначення правових і організаційних чинників, що впливають на формування еколого-правової обізнаності громадян у сфері управління відходами, а також розроблення рекомендацій щодо підвищення ефективності правового регулювання в досліджуваній сфері. Визначено, що сучасні екологічні виклики, зокрема зростання обсягів відходів, забруднення довкілля та наслідки воєнних дій, вимагають підвищення рівня правової інформованості та участі населення у прийнятті екологічно значущих рішень. Проаналізовано чинне законодавство України у сфері екологічної освіти та доступу до екологічної інформації, зокрема норми Конституції України, Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про освіту», «Про управління відходами», «Про оцінку впливу на довкілля», «Про стратегічну екологічну оцінку». Показано, що еколого-правова обізнаність включає не лише знання про екологічні права, а й практичну здатність реалізовувати їх у процесі громадського контролю, участі у прийнятті рішень і формуванні культури відповідального ставлення до довкілля.

Особлива увага приділена аналізу проблем правового регулювання інформування громадян щодо відходів війни та екологічних ризиків, що супроводжують воєнний стан. Наголошено, що розвиток еколого-правової обізнаності є необхідною умовою сталого відновлення економіки країни та забезпечення екологічної безпеки територій, постраждалих від бойових дій. У статті обґрунтовано потребу вдосконалення правового механізму участі громадськості в управлінні відходами, розширення цифрових платформ відкритих екологічних даних і посилення ролі екологічної освіти. Проаналізовано позитивний досвід підвищення правової обізнаності громадян у межах проєктів з розвитку циркулярної економіки.

Зроблено висновок, що розвиток еколого-правової обізнаності має розглядатися як стратегічний напрям державної політики у сфері сталого розвитку й циркулярної економіки, особливо в умовах війни та післявоєнного відновлення України.

Ключові слова: екологічні права, екологічна інформація, доступ до інформації, екологічна освіта, управління відходами, відходи війни, циркулярна економіка, сталий розвиток.

Petliuk Y.S. Ecological and legal awareness of citizens in the field of waste management.

The article examines the problems of ecological and legal awareness of citizens as an essential factor in the effectiveness of the waste management system in Ukraine. The purpose of the study is to identify the legal and organizational factors influencing the formation of citizens' ecological and legal awareness in the field of waste management, as well as to develop recommendations for improving the effectiveness of legal regulation in this area. It is determined that modern environmental challenges - in particular, the increasing volume of waste, environmental pollution, and the consequences of military actions – require raising the level of legal awareness and public participation in decision-making on environmentally significant issues. The article analyzes the current legislation of Ukraine in the field of environmental education and access to environmental information, including the provisions of the Constitution of Ukraine and the Laws of Ukraine «On Environmental Protection», «On Education»,

«On Waste Management», «On Environmental Impact Assessment», and «On Strategic Environmental Assessment». It is shown that ecological and legal awareness includes not only knowledge of environmental rights but also the practical ability to exercise them through public control, participation in decision-making, and the development of a culture of responsible environmental behavior.

Particular attention is paid to the analysis of legal regulation concerning informing citizens about war-related waste and environmental risks accompanying martial law. It is emphasized that the development of ecological and legal awareness is a necessary condition for the sustainable recovery of the national economy and ensuring the environmental safety of territories affected by hostilities. The article substantiates the need to improve the legal mechanism for public participation in waste management, expand digital platforms of open environmental data, and strengthen the role of environmental education. The positive experience of increasing citizens' legal awareness within projects aimed at the development of a circular economy is analyzed.

It is concluded that the development of ecological and legal awareness should be considered a strategic direction of state policy in the field of sustainable development and circular economy, especially in the context of war and post-war recovery in Ukraine.

Keywords: environmental rights, environmental information, access to information, environmental education, waste management, war waste, circular economy, sustainable development.

Постановка проблеми. Сучасні екологічні виклики, пов'язані зі зростанням обсягів відходів та забрудненням довкілля, роблять суспільну обізнаність одним із ключових чинників екологічної безпеки та сталого розвитку. Правова складова обізнаності (доступ до екологічної інформації, знання про екологічні права і механізми їх реалізації, усвідомлення юридичної відповідальності) визначає здатність громадян не лише набувати екологічні знання, а й ефективно впливати на прийняття рішень, брати участь у громадському контролі за дотриманням правових норм у сфері охорони довкілля.

У сфері поводження з відходами це питання набуває особливого значення, адже рівень екологічної культури та інформованості населення безпосередньо впливає на успішність державної політики й реалізацію принципів сталого розвитку. Тому розвиток екологічної освіти, підвищення рівня правосвідомості та формування культури дбайливого ставлення до природи мають бути серед основних напрямів державної політики у сфері охорони навколишнього середовища. [1, с. 2].

Особливої ваги це питання набуває в умовах воєнного стану, коли на багатьох територіях поєднуються побутові відходи з воєнними – уламками боєприпасів, фрагментами техніки, залишками зруйнованих будівель. Від рівня правової обізнаності громадян, їх доступу до інформації про екологічні ризики та порядок дій у таких ситуаціях залежить швидкість і безпека відновлення сільських територій, аграрного виробництва та нормалізація соціально-економічного життя.

Мета дослідження. Визначити правові чинники, які формують еколого-правову обізнаність громадян у сфері управління відходами, оцінити їх вплив на реалізацію екологічних прав, а також розробити рекомендації для підвищення ефективності правового регулювання участі громадськості в системі управління відходами.

Стан опрацювання проблематики. В юридичній літературі розкриваються окремі правові аспекти формування еколого-правової обізнаності громадян у частині розвитку екологічної освіти, екологічної культури, реалізації екологічних прав, доступу до екологічної інформації. Ці питання досліджуються у працях таких науковців, як О.В. Гафурова, В.М. Єрмоленко, Т.С. Новак, М.В. Краснова, Н.Р. Малишева, Е.В. Позняк, А.А. Слепченко, Є.П. Суєтнов, Т.О. Третяк та ін.

Водночас, питання підвищення рівня еколого-правової обізнаності у сфері управління відходами, зокрема з урахуванням умов воєнного стану, залишаються недостатньо дослідженими.

Виклад основного матеріалу. В системі заходів розв'язання проблем поводження з відходами чільне місце займає освітньо-виховна робота і просвіта, які мають на меті привернення уваги суспільства до проблеми відходів та правильного поводження з ними, формування культури чистоти та дбайливого ставлення до довкілля, об'єднання зусиль заради збереження навколишнього середовища для майбутніх поколінь [2, с. 32].

Чинним законодавством України закріплено принцип екологічної освіти та інформування у статтях 7-9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991) [3], а також у Законі України «Про освіту» (2017) [4], який визначає обов'язковість екологічної спрямованості навчального процесу. Зокрема, необхідною ознакою здорового освітнього середовища

є формування екологічного мислення та поведінки (ст. 1); серед засад державної політики у сфері освіти та принципів освітньої діяльності виокремлено формування культури здорового способу життя, екологічної культури і дбайливого ставлення до довкілля (ст. 6); екологічна компетентність визначена як одна із ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності (ст. 12).

Складовою освітньо-виховної діяльності та екологічної просвіти виступає еколого-правова обізнаність. Чинне законодавство України не містить визначення цієї категорії, проте оперує такими поняттями як «юридична обізнаність - обсяг правових знань та навичок у їх застосуванні, необхідних для реалізації громадянами своїх прав і свобод, а також виконання професійних обов'язків...» [5].

В юридичній літературі «обізнаність у праві» розглядаються як «засвоєння людиною різних бічних правових знань з метою їх використання в усіх сферах життєдіяльності задля найбільш повної реалізації прав, свобод і законних інтересів» [6, с. 116].

В теорії права Р.Ф. Гринюк та Д.А. Завгородній на підставі аналізу теоретико-правових підходів до правової обізнаності, вивели наступну формулу: «правова обізнаність = правові знання + здатність постійно набувати нові правові знання (оновлювати наявні) + здатність аналізувати правову інформацію + збільшення переговорної сили (превенція порушення своїх прав)» [7, с. 14]. На думку дослідників, правова обізнаність – це володіння і постійний доступ до правової інформації, її аналіз через синтез, критичне продуктивне мислення, та правоспроможність, усвідомлена здатність досягати необхідного правового результату [7, с. 17].

В спеціальній літературі М.Ю. Антомоновим, С.Л. Пашинською, М.П. Соколовою, Т.П. Скочко та О.П. Рудницькою [8, с. 38–45] доведено, що екологічна обізнаність, настанови та діяльність утворюють єдину систему, яка визначає реальний рівень екологічної свідомості громадян. Цей висновок має безпосереднє значення для правового аспекту управління відходами, оскільки ефективність реалізації екологічних прав прямо залежить від ступеня сформованості еколого-правової свідомості населення.

Їхні результати соціологічних опитувань різних верств населення засвідчили, по-перше, що гендерна, вікова та професійна диференціація рівня екологічної обізнаності вказує на необхідність адресного підходу до правопросвітницької діяльності. Вищий рівень екологічних знань серед дівчат та осіб гуманітарних спеціальностей свідчить про те, що правові механізми участі громадськості повинні враховувати соціально-психологічні фактори, які впливають на сприйняття екологічної інформації та готовність діяти.

По-друге, виявлений зв'язок між місцем проживання та рівнем екологічної свідомості (вищий у мешканців малих міст) має важливе значення для правового регулювання доступу до екологічної інформації. Це свідчить про необхідність розширення цифрових платформ екологічних даних і підвищення прозорості рішень у громадах, де інформаційні ресурси обмежені.

По-третє, дослідження демонструє, що навіть за умов зростання екологічної обізнаності рівень практичної діяльності (реальної участі в природоохоронних заходах) залишається недостатнім [8, с. 38–45]. Це дозволяє зробити висновок, що наявність знань без належного правового механізму реалізації екологічних прав не забезпечує ефективного управління відходами.

Отже, підвищення обізнаності має супроводжуватись удосконаленням процедур участі в природоохоронних заходах – проведенням громадських слухань, публічних консультацій, можливістю подання електронних екологічних запитів тощо [9, с. 141–145].

Таким чином, дослідження М.Ю. Антомонова та співавторів підтверджує, що еколого-правова обізнаність – це інтегральний феномен, який включає не лише знання законодавства, а й настанови та практичну готовність до дій у межах правового поля. Розвиток цього компоненту є ключовою умовою ефективної реалізації екологічних прав громадян і підвищення якості управління відходами на місцевому рівні.

Вважаємо, що такий підхід є застосовним і до еколого-правової обізнаності у контексті управління відходами, яка включає рівень поінформованості громадян про стан довкілля, екологічні ризики, права та механізми їх реалізації, тобто охоплює інформаційний, освітній та правовий компоненти.

Еколого-правова обізнаність громадян безпосередньо пов'язана з реалізацією права на екологічну інформацію, гарантованого статтею 50 Конституції України [10], яке є складовою консти-

туційного права на інформацію [11, с. 23–26]. Це право включає можливість отримання даних про стан довкілля, якість природних ресурсів і джерела забруднення. Додатково воно забезпечується положеннями Орхуської конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля від 25 червня 1998 р. [12], яка зобов'язує держави-учасниці забезпечити відкритість екологічних даних, доступ громадськості до екологічної інформації, сприяти екологічній освіті населення та формуванню свідомого ставлення до довкілля.

Законом України «Про управління відходами» (2022 р.) [13] передбачено створення Національної електронної системи управління відходами, яка має стати відкритим джерелом екологічної інформації. У свою чергу, Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» (2017 р.) [14] та Закон «Про стратегічну екологічну оцінку» (2018 р.) [15] гарантують громадськості право на участь у розробленні планів і програм, пов'язаних із поводженням з відходами, що створює передумови для формування екологічної культури відповідальності.

Показовим прикладом підвищення правової обізнаності населення є діяльність українських громад у межах проєктів з розвитку циркулярної економіки. Зокрема, ініціатива «Zero Waste Lviv» упроваджує освітні кампанії щодо роздільного збирання відходів, проводить тренінги з прав громадян на чисте довкілля та взаємодіє з органами влади щодо впровадження локальних систем сортування. Подібні практики демонструють, що правова інформованість у поєднанні з екологічною освітою стимулює реальні зміни у громадській поведінці та сприяє досягненню цілей циркулярної економіки [16; 17].

В умовах війни актуальним напрямом еколого-правової просвіти стає інформування громадян про безпечне збирання та утилізацію відходів руйнувань, утворених унаслідок бойових дій, а також про правила обігу потенційно небезпечних матеріалів. Державна політика у цій сфері має передбачати створення спеціальних інформаційних ресурсів, що надаватимуть інструкції щодо поводження з відходами війни, з урахуванням норм міжнародного гуманітарного та екологічного права. Як приклад можна навести розміщення на офіційних веб-сайтах органів державної влади та органів місцевого самоврядування пам'яток, як діяти у разі виявлення вибухонебезпечних предметів [18].

Еколого-правова обізнаність є ключовим чинником ефективності системи управління відходами. Вона поєднує знання про екологічні права, уміння їх реалізовувати, а також внутрішню мотивацію до екологічно відповідальної поведінки. Проте лише поінформованість без практичних дій не забезпечує сталих змін у поведінці громадян. Тому правове регулювання у сфері управління відходами має не лише гарантувати права, а й стимулювати розвиток екологічних цінностей, волонтерства, соціальної активності та міжсекторальної співпраці.

Висновки: Таким чином, серед правових і організаційних чинників, що впливають на формування еколого-правової обізнаності громадян у сфері управління відходами, насамперед, варто віднести конституційні гарантії екологічних прав, законодавство щодо інформування та навчання громадян у сфері управління відходами, нормативно закріплені вимоги до прозорості екологічної інформації. До організаційних чинників належить система екологічної освіти і просвіти, розвиток екологічної комунікації шляхом поширення кампаній з підвищення обізнаності про небезпечні відходи, діяльність медіа, онлайн-платформ та мобільних додатків для сортування відходів, повідомлень про забруднення тощо, участь громадських екологічних організацій у реалізації політики управління відходами, волонтерські ініціативи з очищення територій, екологічний контроль на рівні громад.

Сукупність правових та організаційних чинників безпосередньо впливає на реалізацію екологічних прав громадян, оскільки визначає доступ до інформації, рівень екологічної освіти та можливість участі у прийнятті рішень щодо управління відходами. Проте недостатня поінформованість населення, формальний характер консультацій і відсутність реальних механізмів впливу громади на екологічну політику знижують ефективність правового регулювання. Для її підвищення доцільно удосконалити процедури громадського контролю, забезпечити відкритість екологічних даних, створити постійно діючі дорадчі органи при органах влади та впровадити систему екологічної освіти і просвіти на всіх рівнях. Розвиток еколого-правової обізнаності, особливо в умовах війни та післявоєнного відновлення, є не лише освітнім чи правовим завданням, а стратегічним пріоритетом держави, що визначає правові засади повоєнного відновлення України на засадах сталого розвитку й циркулярної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Сумській області у 2021 році. Сумська обласна державна адміністрація. Департамент захисту довкілля та енергетики. Суми. 2022. 217 с. URL: <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/12/Sum2021-zi-zminamy.pdf>.
2. Симоненко Н.В., Яковенко О.І., Подоляко Л.П., Усок М.М., Пилипенко Е.В., Сіра Н.П. Досвід Мезинського національного природного парку щодо поводження з відходами. *Дорожня карта реалізації Закону України «Про управління відходами»: збірка матеріалів Національного форуму «Поводження з відходами в Україні: законодавство, економіка, технології»* (м. Київ, 24–25 листопада 2022 р.). К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2022. 248 с.
3. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.
4. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38-39. Ст. 380.
5. Інструкція про порядок організації та проведення професійно-психологічного відбору кандидатів на навчання у вищих військових навчальних закладах Служби безпеки України: Наказ Центрального управління Служби безпеки України 01.03.2012 № 79. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0436-12#Text>.
6. Оніщенко Н. М. Обізнаність в праві як категорія доктрини та явище юридичної практики. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 6/2. С. 114–118.
7. Гринюк Р.Ф., Загороднюк Д.А. Теоретико-методологічні аспекти дослідження поняття правової обізнаності. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2022. № 1. С. 5–21.
8. Антомонов М.Ю., Пашинська С.Л., Соколова М.П., Скочко Т.П., Рудницька О.П. Обізнаність, настанови та діяльність як складові екологічної свідомості молоді. *Гігієна населених місць*. 2023. № 72. С. 38–45. URL: <https://doi.org/10.32402/hygiene.72.38>.
9. Ткаченко О.М. Правова охорона довкілля у населених пунктах. Дис. ... канд. юрид. наук: 081 «Право». Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2020. 235 с.
10. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Бровко Н.І., Терещук М.М. Право на екологічну інформацію як складова конституційного права людини на інформацію. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Юриспруденція». 2022. № 55. С. 23–26.
12. Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля: Закон України від 06.07.1999 р. № 832-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 34. Ст. 296.
13. Про управління відходами: Закон України від 20.06.2022 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 17. Ст. 75.
14. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>.
15. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20.03.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19>.
16. Що таке zero waste місто? URL: <https://zerowastelviv.org.ua/zero-waste-misto>.

17. Сучасне керування відходами відповідно до принципів циркулярної економіки. Посібник курсу ZWA deep level. Упоряд. А. Прокаєва. 2021. 140 с.
18. Пам'ятка. Як діяти у разі виявлення вибухонебезпечних предметів. URL: <https://dszn.smr.gov.ua/pam-yatka-pro-viyavlennya-vibuhonebezpechnih-predmetiv>.